

IQTISODIY VA STATISTIK USULLARDAN FOYDALANGAN HOLDA AHOLI VA DEMOGRAFIK JARAYONLARNI TAHLIL QILISH

Siroj Zarina Rustambekovna

“Makroiqtisodiy statistika va milliy hisoblar”

kafedrası tayanch doktoranti

MAQOLA HAQIDA	ANNOTATSIYA
<p>Qabul qilindi: 24-dekabr 2024-yil Tasdiqlandi: 26-dekabr 2024-yil Jurnal soni: 13 Maqola raqami: 36 DOI: https://doi.org/10.54613/ku.v13i1.1046</p> <p>KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА/ KEYWORDS</p> <p>Aholi bandligi, aholi daromadlari, aholi soni, aholi jon boshi, aholi zichligi, aholi statistikasi, aholi takror barpo bo'lishi, ishchi kuchi, demografik jarayonlar, demografik jarayon, demografik vazifalar, mehnat resurslari, bandlik statistikasi, ishsizlik statistikasi, mehnat bozori.</p>	<p>Ushbu maqola iqtisodiy va statistik usullardan foydalangan holda aholi va demografik jarayonlarni tahlil qilishni muhokama qilishga bag'ishlanadi. Demografik jarayonlar jamiyat hayotining turli jabhalari uchun, tug'ilish va o'lim darajasidan tortib, aholining migratsiya va yosh tarkibigacha katta ahamiyatga ega. Maqolada demografik ko'rsatkichlar va iqtisodiy omillar o'rtasidagi bog'liqlik o'rganilgan, shuningdek, aholi soni, uning tuzilishi va dinamikasidagi o'zgarishlar tendentsiyalari aniqlangan. Shuningdek, iqtisodiyotdagi demografik jarayonlarni bashorat qilish va aniqlash uchun demografik ma'lumotlarni tahlil qilish usullari muhokama qilinadi. Olingan natijalar milliy iqtisodiyot va ijtimoiy siyosatni rivojlantirish strategiyalarini ishlab chiqishda foydali bo'lishi mumkin.</p>

Kirish. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida makroiqtisodiy barqarorlik va barqaror iqtisodiy o'sish sur'atlarini ta'minlash borasida olib borilayotgan islohotlardan ko'zlangan maqsad aholi farovonligini ta'minlash va xalqaro maydonda iqtisodiy salohiyatni yanada yaxshilashdan iborat. Aholini statistik o'rganishning iqtisodiy-ijtimoiy jihatlarida juda ko'p bo'lib, iqtisodiy tarmoqlarning rivojlanishida ishchi kuchi sifatida qatnashadigan aholi, bozorlarda iste'molchi vazifasini ham bajarishi yuqoridagi jihatlardan eng asosiy hisoblanadi¹.

Mustaqillik yillarida aholining bandligi va daromadlarini oshirish bo'yicha katta ishlar amalga oshirildi. Hukumatimiz yuzaga kelayotgan katta demografik vazifalar bois aholining jon boshiga daromadlarini oshirish bilan bog'liq murakkab vazifalarni bajarishiga to'g'ri kelmoqda.

Aholishunoslikni rivojlantirish mamlakat aholisi miqdorining dinamikasini va uning asosiy manbalarini, aholi tabiiy ko'payishidagi o'zgarishlarni, urbanizatsiya va migratsiya dinamikasini, milliy va ijtimoiy tarkibini hamda uning mehnat resurslari bandligini tavsiflaydigan murakkab ijtimoiy-iqtisodiy va demografik jarayon hisoblanadi.

O'zbekistonda mustaqillik yillarida o'ziga hos xususiyatlari bilan bilan sobiq ittifoq davridagidan farqlanadigan yangi demografik vaziyat yuzaga keldi. Bunga iqtisodiyotda muvaffaqiyatli tuzilmaviy o'zgarishlar, barqaror yuqori o'sish ko'lamlari natijasida erishildi.

Mehnat resurslari, bandlik va ishsizlik statistikasi ma'lumotlari davlatning aholi bandligi va mehnat bozorini rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqishi va istiqbolini belgilashi uchun zarurdir. Shuningdek, potensial investorlar uchun respublika hududlari yoki korxonalarida talab etiladigan (ta'lim va malakaviy) xususiyatlarga ega ishchi kuchining muvofiqligi masalalarini yechishda, malakaviy ta'lim muassasalarida bozor talablariga javob beradigan mutaxassislarni tayyorlashning kasbiy tuzilmasini shakllantirish uchun, korxonalariga kadrlar siyosatini ishlab chiqish, ishchi kuchidan foydalanishni yaxshilash xazira(reserv)larini izlash va tahlil qilish uchun hamda alohida shaxslar uchun yangi ishni tez va samarali topish, o'zini qayta tayyorlash va malakasini oshirishni oqilona amalga oshirish va tashkil etish uchun demografik xabrotlar zarur hisoblanadi.

2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida mahallalarda yangi institut sifatida joriy qilingan tadbirkorlikni rivojlantirish, aholi bandligini ta'minlash va kambag'allikni qisqartirish masalalari bo'yicha tuman (shahar) hokimi

yordamchilari hamda yoshlar yetakchilari faoliyati samarali yo'lga qo'yish, vazifalari belgilab berilgan. Xususan, “Yangi ish o'rinlarini tashkil etish va aholi bandligiga ko'maklashish bo'yicha davlat dasturi” doirasida xorijdan qaytgan fuqarolarni manzilli ishga joylashtirish, kasb-hunarga o'qitish orqali qayta tayyorlash, tadbirkorlik faoliyatiga jalb etish belgilab berilgan².

Adabiyotlar tahlili. Demografik jarayonlarni yuzaga kelishi, aholi to'g'risidagi statistik ma'lumotlar, jumladan, uning tarkibi, hajmi, tarqalishi, tug'ilish, o'lim, migratsiya va boshqa parametrlar maxalliy va horijiy olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Shuningdek, demografik omillarning jamiyat tuzilishi, iqtisodiyot va boshqa ijtimoiy jihatlariga ta'sirini o'rganish davom etmoqda.

Rus olimi A.I.Sherbakov va boshqalar tomonidan yozilgan “Demografiya” nomli o'quv qo'llanmasida³ demografiyaning nazariy asoslari, demografik jarayonlarni o'rganish va tahlil qilish usullari, aholi soni va tuzilishi, aholining mexanik harakati, Rossiya Federatsiyasida demografik jarayonlarning rivojlanish tendentsiyalari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, jamiyat tarkibida migratsiya, nikoh va oila masalalariga, demografik jarayonlarning asosiy tendentsiyalari rivojlanishini baholash va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish va aholi takror ishlab chiqarish o'rtasidagi munosabatlarga alohida e'tibor qaratilgan.

Yana bir rus tadqiqotchisi N. L.Antonovaning⁴ “Demografiya” nomli o'quv-uslubiy qo'llanmasida demografiya amaliy faoliyatning bir turi ekanligi, demografik siyosat va demografik prognozlash haqida batafsil ma'lumotlar berilgan bo'lib, demografiya aholining ijtimoiy-tarixiy sharoitlarida ko'payishning asosiy qonuniyatlarini o'rganishga qaratilgan fan ekanligi ta'kidlangan. Bu fan talabalarda demografik rivojlanishning umumiy tamoyillari, demografiyaga asosiy yondashuvlar va zamonaviy demografik vaziyatni o'rganish haqida tushunchalarni shakllantiradi.

Tadqiqotchi olim M.S. Zabavina tomonidan zamonamizning global demografik muammolari o'rganilgan, shuningdek dunyo mintaqalari va mamlakatlari kontekstida demografik tendentsiyalar, urbanizatsiya va migratsiya muammolari o'rganilgan⁵.

Yana bir rossiyalik tadqiqotchi olim S.I.Buslayev esa hozirgi davrning asosiy global muammolaridan biri - demografik muammoni o'rganib chiqqan bo'lib, u o'z ilmiy ishlarida qochqinlar va majburiy muhojirlar muammosining paydo bo'lish tarixini hal qilish maqsadida

¹ Siroj Zarina Rustambekovna. O'zbekistonda demografik jarayonlardagi o'zgarishlarning statistik tahlili/ Ozbekiston statistika axborotnomasi/ 2023 yil 1(15)-son

² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022 - 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasini tuzish to'g'risida”gi PQ-60-son Farmoni. <https://lex.uz/> 2022-y.

³ A.I.Sherbakov va dr. Demografiya. Uchebnoe posobie. Moskva. INFRA-M. 2017. 214 str.

⁴ Антонова, Н. Л. Демография : учеб.-метод. пособие / Н. Л. Антонова ; М-во образования и науки Рос. Федерации, Урал. федер. ун-т. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2014. – 154 с.

⁵ Забавина М.С., Забавина Е.Ю. Глобальные демографические проблемы современности // Современная мировая экономика: вызовы и реальность. Секция: «Актуальные вопросы мировой экономики» [Электронный ресурс]: материалы I-й Республиканской научно-практической конференции, г. Донецк, 20 ноября 2018 г. / отв. ред. Я. В. Хоменко / ГОУВПО «ДОННТУ». – Донецк: ДОННТУ, 2018. - с. 30-32.

tahlil qilgan holda, statistik ma'lumotlar va global migratsiyaning asosiy tendentsiyalari taqdim etgan, emigratsiya va immigratsiyaning asosiy yo'nalishlari ko'rib chiqib, vaziyatni yanada rivojlantirish bo'yicha xulosalar chiqargan, qochqinlar muammosini hal qilishning mumkin bo'lgan yo'llari bo'yicha tavsiyalar bergan⁶.

XVI asrda (1530-1596 yy) fransuz siyosiy yozuvchisi J. Boden tomonidan ham demografik bilimlar birmuncha rivojlantirilgan. 1577 yili J. Bodening Angliyada "Respublikaning olti kitobi" nomli asari nashr etilib, uning alohida bobida aholi va uning daromadi statistikasini muntazam hisoblab borish har qanday davlat uchun zarurligi qayd etilgan. J. Bodening zamondoshi italiyalik siyosiy yozuvchi D. Botero ham o'z asarlarida aholi statistikasiga alohida etibor qaratadi. U aholi harakati haqida birinchilardan bo'lib fikr yuritgan olim hisoblanadi. D. Botero XVI asrda yashab, tadqiqotlar olib borgan bo'lsa-da, uning ijodi XX asrda rossiyalik olimlar tomonidan juda yuqori baholanadi. Ular D. Boteroni aholi nazariyasining asoschilari sifatida tan olishgan. D. Botero aholini juda tez ko'payib borish xususiyatini ta'kidlab, uni to'xtatishda turli harakatlar, ochlik, epidemiya va urushlarni omil sifatida ko'rsatadi⁷.

XVIII-XIX asrlarda Fransiyada ham aholini statistik o'rganish borasida tadqiqotlar olib borilgan. Ushbu tadqiqotlarda aholi takror barpo bo'lishi jarayonlari ham o'rganilgan. 1855-yilda Parijda A. Giyyarning "Inson statistika elementlari yoki qiyosiy demografiya", 1881-yilda Jan Bertil'on tomonidan yozilgan "Fransiya aholisi xarakterining statistikasi" nomli asarlari aholi statistikasiga bag'ishlanadi.

Aholishunoslik bo'yicha "Statistik jurnal" bilan bir qatorda boshqa ilmiy asarlarni ham ko'rsatish mumkin. Masalan, K.F. Germanning "Aholishunoslik haqida" deb nomlangan ilmiy asarida Rossiya aholisi bo'yicha statistik tadqiqotlar natijalari berilgan. Muallif o'z asarida ko'plab ma'lumotlar, jadvallar keltirgan, xususan, aholining o'lim darajasi haqidagi jadval Rossiyada ilk bor qo'llaniladi. 1811 yilda Rossiyada vazirlikning statistik mahkamasi tuzildi⁸.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot metodologiyasini aholi bandligini ta'minlash nazariyasi bo'yicha mamlakatimiz hamda xorijiy olimlarning olib borgan ilmiy ishlari natijalari, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining aholi bandligini ta'minlash va turmush farovonligini oshirishga oid farmon va qarorlari tashkil etadi. Shu bilan birga, rivojlangan xorijiy mamlakatlarda aholi bandligini ta'minlash modellari o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish, O'zbekistonda aholi

bandligini ta'minlash siyosatini yuritishda foydali jihatlarini amaliyotga kiritishda katta turtki bo'lishi mumkin. Shu nuqta nazardan ushbu tadqiqotning metodologik jihati mamlakatimizda innovasion rivojlanish g'oyalari amaliyotga joriy etish yo'llarini asoslashdan iborat.

Tahlil va natijalar.

Demografik jarayonlar juda ham bir-biriga zid va ko'p omillar ta'sirida bo'ladi: ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, milliy, tabiiy va h.k. Hozirda dunyo aholisi taxminan 8 milliarddan ortiq kishini tashkil qiladi. Bu dunyo aholisi 20-asr o'rtalariga qaraganda uch baravar ko'pligini anglatadi. Kelgusi 30 yil ichida dunyo aholisi qariyb 2 milliardga, 2050 yilda hozirgi 8 milliarddan 9,7 milliardga ko'payishi kutilmoqda va 2080-yillarning o'rtalarida eng yuqori cho'qqisiga ko'ra qariyb 10,4 milliardga yetishi mumkin.

Aholining bunday tez o'sishi, asosan, reproduktiv yoshda omon qolgan odamlar sonining ko'payishi, shuningdek, o'rtacha umr ko'rish davomiyligi, urbanizatsiya va migratsiyaning kuchayishi kabi omillar bilan bog'liq. Tug'ilish ko'rsatkichlarining oshishi ham muhim rol o'ynaydi. Bu tendentsiyalar kelajak avlodlar uchun juda muhim bo'ladi.

Aksariyat aholi Osiyoda (4,6 milliarddan ortiq), shuningdek, Afrikada (1,3 milliarddan ortiq) va Yevropada (750 milliondan ortiq) yashaydi. Shimoliy Amerikada 370 millionga yaqin, Lotin Amerikasida esa 650 millionga yaqin aholi istiqomat qiladi⁹.

1-jadvalda aholi soni bo'yicha dunyoda eng yuqori ko'rsatkichlarga ega mamlakatlar 10 taligi keltirilgan bo'lib, unda hidiston etakchilik qiladi? Bugungi kunda hindiston davlatining aholisi soni 1,428,627,663 kishini tashkil etmoqda. Roy'hatning ikkinchi o'mini Hitoy 1,425,671,352 kishi aholisi bilan egallab turibdi. Bu ro'yhatda shuningdek, AQSh, Indoneziya, Pokiston, Negeriya, Braziliya, Bangladesh, Rossiya, Meksika kabi mamlakatlar bor. Jadvalda aholining o'rtacha yoshi ham berilgan bo'lib, bu ko'rsatkich Xitoy va Rossiyada 39 yoshni tashkil etadi. Negeriyada 17 yoshni, Pokistonda esa 21 yoshni tashkil etadi. Dunyo aholisining o'rtacha yoshi esa taxminan 30 yoshni tashkil etadi.

O'rtacha umr ko'rish ham mamlakatlarga qarab farq qiladi: rivojlangan mamlakatlarda bu taxminan 80 yoshni, rivojlanayotgan mamlakatlarda esa 70 yoshni tashkil qiladi. Bugungi kunda demografiyaning asosiy muammolaridan biri rivojlangan mamlakatlarda aholining qarishi va rivojlanayotgan mamlakatlarda aholi sonining o'sishidir.

1-jadval.

Aholi soni dunyo mamlakatlari 10 taligi¹⁰

No	Mamlakatlar	Aholi soni	Aholining o'rtacha yoshi
1	Xindiston	1,428,627,663	28
2	Xitoy	1,425,671,352	39
3	AQSH	339,996,563	38
4	Indoneziya	277,534,122	30
5	Pokiston	240,485,658	21
6	Nigeriya	223,804,632	17
7	Braziliya	216,422,446	34
8	Bangladesh	172,954,319	27
9	Rossiya	144,444,359	39
10	Meksika	128,455,567	30

MDH mamlakatlaridagi demografik jarayonlar turli tendentsiyalar, jumladan, tug'ilishning pasayishi, o'limning ko'payishi, aholining qarishi va migratsiya oqimlari bilan tavsiflanadi.

Ko'pgina MDH mamlakatlarida tug'ilish darajasi pasayib bormoqda, bu esa aholining kamayishiga olib keladi. Ayrim mamlakatlarda turli ijtimoiy-iqtisodiy muammolar tufayli o'lim darajasi ham yuqorilgicha qolmoqda. Bu tendentsiyalar birgalikda aholining qarishiga va keksa odamlarning mehnatga layoqatli aholiga qaramligini oshirishga olib keladi.

Shu bilan birga, MDH mamlakatlari migratsiya jarayonlari, jumladan, fuqarolarning chet elga ish izlab ketishi, shuningdek, MDHning boshqa davlatlaridan migratsiya jarayonlari bilan duch kelmoqda. Ushbu oqimlar mintaqa mamlakatlaridagi demografik vaziyatga, jumladan, aholining etnik tarkibi va demografik tarkibidagi o'zgarishlarga ta'sir qilishi mumkin.

Umuman olganda, MDH mamlakatlaridagi demografik jarayonlar aholining barqaror rivojlanishini ta'minlash va mintaqada demografik xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha ijtimoiy-iqtisodiy chora-tadbirlarni ishlab chiqish zarurligini ko'rsatmoqda.

2-jadvalda MDH tarkibiga kiruvchi mamlakatlarning aholi soni va o'rtacha yoshi ko'rsatilgan. Jadval ma'lumotlaridan ko'rishimiz mumkin, O'zbekiston aholi soni bo'yicha Rossiyadan keyin ikkinchi o'rinda turadi. Bugungi kunda O'zbekiston aholisi 36 million kishidan oshgan. Aholining o'rtacha yoshi esa 27 yoshni tashkil etadi. Bu esa aholining ko'p qismi mehnatga layoqatli ekanligini anglatadi. Jadval ma'lumotlariga e'tibor beradigan bo'lsak, Tojikistonda aholining o'rtacha yoshi 22 yoshni tashkil qiladi, Rossiya, Moldova, Belarussiya, Armaniston va Ozarbayjonda istiqomat qiladigan aholi asosan o'rta yoshlilardan iborat ekanligini ko'rishimiz mumkin.

⁶ Станислав Иванович Буслаев Пути решения демографической проблемы современности. МИР (Модернизация. Инновации. Развитие). 2015. Т. 6. № 4. С. 375–379
⁷ Шелестов Д.К. Демография: История и современность. -М.1983г. 21-34 с.

⁸ Бўриева М. Демография асослари. – Т., 2001-й. 12-13 б

⁹ www.un.org/ru/global-issues/population

¹⁰ www.worldometers.info

2-jadval.

MDH mamlakatlarining aholi soni va o'rtacha yoshi

№	Mamlakatlar	Aholi soni	Aholining o'rtacha yoshi
1	O'zbekiston	36,799,944	27
2	Rossiya	144,444,359	39
3	Qozog'iston	19,606,633	30
4	Turkmaniston	6,516,100	26
5	Tojikiston	10,143,543	22
6	Moldova	3,435,931	35
7	Belarussiya	9,498,238	41
8	Armaniston	2,777,970	35
9	Ozərbayjon	10,412,651	32

Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, Hindiston aholisi bir necha oh yillar davomida o'sishda davom etishi kutilmoqda. Shu bilan birga, yaqinda Xitoy aholisi o'zining maksimal soniga yetdi va 2022 yildan beri kamayib bormoqda. Prognozlariga ko'ra, Xitoy aholisining qisqarishi davom etadi va asr oxiriga borib 1 milliarddan pastga tushishi mumkin.

Masalan, hozirgi davrda O'zbekistonda zamonaviy demografik jarayonlar o'zining tarangligi va keskinligi bilan farq qiladi. Mazkur

jarayonlar asosida mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat yotadi. Shuni qayd qilish darkorki, barcha demografik jarayonlar u yoki bu miqdorda aholining bandligiga ta'sir qiladi.

O'zbekiston Respublikasining doimiy aholisi soni 2024 yil 1 yanvar holatiga 36799,8 ming kishini tashkil etib, 2001 yildagiga nisbatan 11986,7 ming kishiga, ya'ni 48,3%ga o'sgan(3-jadval)

3-jadval.

O'zbekiston Respublikasining doimiy aholisi soni dinamikasi¹¹

Yillar	Jami axoli soni		Shaxar aholisi soni		Qishloq axolisi soni	
	Ming kishi	2001 yilga nisbatan o'sishi, %da	Ming kishi	2001 yilga nisbatan o'sishi, %da	Ming kishi	2001 yilga nisbatan o'sishi, %da
2001	24813,1	100	9225,3	100,0	15587,8	100,0
2005	26021,3	104,9	9441,9	102,3	16579,4	106,4
2010	28001,4	112,8	14425,9	156,4	13575,5	87,1
2015	31025,5	125,0	15748	170,7	15274,5	98,0
2020	33905,2	136,6	17144,1	185,8	16761,1	107,5
2021	34558,9	139,3	17510,4	189,8	17048,5	109,4
2022	35271,3	142,1	17935,7	194,4	17335,6	111,2
2023	36024,9	145,2	18370,9	199,1	17654	113,3
2024	36799,8	148,3	18771,1	203,5	18028,7	115,7

Manba:www.stat.uz

Yuqoridagi 3-jadvaldan ko'rinib turibdiki, 2001 yilda O'zbekiston jami aholisining 37,2 foiz shahar va 62,8 foiz qishloq aholisi tashkil qilgan bo'lsa, 2001 yilga nisbatan jami aholi soni 139,3 foizga, shahar aholisi 189,8 foizga va qishloq aholisi 109,4 foizni tashkil etganligini kuzatishimiz mumkin.

Aholi soni mamlakat va uning aholisi haqida yetarli ma'lumot bera olmaydi. Buning uchun aholi zichligi(4-jadval) yoki aholi jon boshiga to'g'ri keladigan YIM ko'rsatkichlari hisoblab topilishi kerak va ushbu ko'rsatkichlar mamlakatning iqtisodiy-ijtimoiy holatini aks ettirishi mumkin.

4-jadval.

Aholining zichligi(yil boshiga; 1 kv.km ga to'g'ri keladigan aholi soni)

Hududlar	2000	2005	2010	2015	2020	2021	2022	2023
O'zbekiston Respublikasi	54,6	58,0	62,4	69,1	75,5	77,0	78,6	80,2
Qoraqalpog'iston Respublikasi	9,0	9,4	9,8	10,6	11,4	11,5	11,7	11,9
Andijon	520,5	557,8	592,8	664,5	727,4	741,4	756,2	772,7
Buxoro	35,2	37,4	40,0	44,3	47,8	48,4	49,2	50,0
Jizzax	46,0	49,2	52,7	58,9	65,2	66,5	68,1	69,6
Qashqadaryo	75,8	83,2	91,6	103,6	114,8	116,7	119,3	121,9
Navoiy	7,1	7,3	7,7	8,2	9,0	9,1	9,3	9,5
Namangan	260,0	280,2	303,6	343,3	377,8	385,4	394,0	402,9
Samarqand	158,9	170,7	186,0	209,6	231,2	235,4	240,3	245,6
Surxandaryo	86,4	94,3	103,2	117,3	130,8	133,4	136,5	139,6

¹¹ www.stat.uz

Sirdaryo	149,3	156,3	166,9	181,6	197,7	201,1	205,5	209,5
Toshkent	153,6	160,3	169,5	180,9	192,9	195,1	194,3	197,7
Farg'ona	397,7	424,0	454,8	509,6	555,0	565,1	576,5	588,2
Xorazm	217,0	234,9	258,1	283,6	308,5	312,9	317,9	323,7
Toshkent sh.	6 472,2	6 452,1	6 750,2	7 099,6	7 699,6	7 554,4	6 379,1	6599,1

Manba:www.stat.uz

Yuqoridagi 4-jadvaldan ko'rinib turibdiki, aholi zichligi yillar davomida o'sib kelishi hudud o'zgarmagan holda aholi sonining ortishi zichlikning ortib borishiga olib keladi.

5-jadval.

**Aholi jon boshiga yalpi ichki (hududiy) mahsulot hajmi
(joriy narxlarida, ming so'm)**

Hududlar	2000	2005	2010	2015	2020	2021	2022	2023
O'zbekiston Respublikasi	132,1	608,5	2 763,7	7 072,2	17 688,5	21 149,2	25 151,9	29 291,4
Qoraqalpog'iston Respublikasi	72,2	333,2	1 317,0	3 772,3	11 335,4	13 264,7	15 348,1	16 545,8
Andijon	110,1	475,2	1 722,7	4 824,7	12 036,0	13 454,0	17 179,6	20 313,6
Buxoro	145,3	669,1	2 822,2	6 870,3	16 189,2	19 546,4	23 140,6	26 262,9
Jizzax	84,7	481,9	1 940,4	5 328,8	13 207,6	16 309,9	18 873,2	22 342,1
Qashqadaryo	107,7	552,8	2 601,3	5 764,0	10 687,0	12 622,0	14 423,2	16 585,1
Navoiy	186,5	1 354,8	5 016,3	11 454,7	49 513,0	57 370,6	65 855,6	76 913,1
Namangan	88,5	342,6	1 450,8	4 198,4	9 814,0	11 794,3	13 684,5	15 539,5
Samarqand	98,1	400,7	2 061,3	5 216,0	10 996,3	13 258,2	15 124,1	17 801,6
Surxondaryo	94,6	379,3	1 597,5	4 660,3	9 275,2	10 948,8	12 392,0	14 395,7
Sirdaryo	131,8	578,9	2 342,0	6 477,3	14 999,7	17 327,5	20 516,9	23 804,2
Toshkent	148,9	740,0	2 918,0	7 956,6	21 833,1	28 206,4	31 952,4	35 703,7
Farg'ona	139,6	496,2	1 718,8	4 702,7	9 830,0	12 379,0	14 306,8	16 367,9
Xorazm	107,1	412,4	1 826,7	5 164,3	11 338,6	13 865,1	16 764,2	18 674,9
Toshkent sh.	186,0	884,9	4 596,1	12 529,4	36 051,4	43 166,0	51 435,4	60 648,2

Manba:www.stat.uz

5-jadval ma'lumotlarining taxlili shuni ko'rsatadiki, aholi jon boshiga to'g'ri keladigan YIM hajmi 2001 yilda 132,1 ming so'm bo'lgan bo'lsa, 2023 yil ma'lumotlariga ko'ra bu ko'rsatkich 29 291,4 tashkil etgan.

Xulosa va takliflar. Xulosa qalib aytganda, demografik o'zgarishlar jamiyat hayotining turli jabhalariga, jumladan, iqtisodiyot, sog'liqni saqlash, ta'lim va ijtimoiy tizimlarga chuqur ta'sir ko'rsatadi. Migratsiya turli mamlakatlarda demografik va ijtimoiy tuzilishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Demografik jarayonlar jamiyat hayotining turli jabhalari uchun, tug'ilish va o'lim darajasidan tortib, aholining migratsiya va yosh tarkibigacha katta ahamiyatga ega. Aholining qarishi, tug'ilishning pastligi va migratsiya oqimi kabi hozirgi demografik tendentsiyalar

ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishning samarali strategiyalarini ishlab chiqish uchun e'tibor va tahlilni talab qiladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib quyidagi taklif va tafsialarni berish mumkin:

Tug'ilish darajasini rag'batlantirish, bolali oilalar uchun ijtimoiy imtiyozlar berishni takomillashtirish siyosatini ishlab chiqish zarur.

Sog'liqni saqlash va ijtimoiy yordam tizimlarini aholining yosh tarkibidagi o'zgarishlarga moslashtirish masalasini ko'rib chiqish kerak.

Mamlakatning demografik ehtiyojlari va immigrantlarning jamiyatga integratsiyalashuvini hisobga oladigan moslashuvchan migratsiya siyosatini ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega.

Bolali oilalarni ijtimoiy dasturlar, ota-onalar uchun imtiyozlar siyosati orqali qo'llab-quvvatlash zarur.

Keksalarni qo'llab-quvvatlash dasturlarini ishlab chiqish, sog'liqni saqlash, pensiya va ijtimoiy tizimlarni keksalar ulushini oshirishga moslashtirish muhim ahamiyatga ega.

Migratsiya oqimlari tahlil qilinib, immigrantlarning jamiyat va mehnat bozoriga integratsiyalashuviga yordam beradigan siyosat ishlab chiqilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Siroj Zarina Rustambekovna. O'zbekistonda demografik jarayonlardagi o'zgarishlarning statistik tahlili/ Ozbekiston statistika axborotnomasi/ 2023 yil 1(15)-son

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022-йил 28-январдаги “2022 - 2026-йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони. <https://lex.uz/> 2022-й.

3. А.И.Шербаков и др. Демография. Учебное пособие. Москва. ИНФРА-М. 2017. 214 стр.

4. Антонова, Н. Л. Демография : учеб.-метод. пособие / Н. Л. Антонова ; М-во образования и науки Рос. Федерации, Урал. федер. ун-т. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2014. – 154 с.

5. Забавина М.С., Забавина Е.Ю. Глобальные демографические проблемы современности // Современная

мировая экономика: вызовы и реальность. Секция: «Актуальные вопросы мировой экономики» [Электронный ресурс]: материалы I-й Республиканской научно-практической конференции, г. Донецк, 20 ноября 2018 г. / отв. ред. Я. В. Хоменко / ГОУВПО «ДОННТУ». – Донецк: ДОННТУ, 2018. - с. 30-32.

6. Станислав Иванович Буслаев Пути решения демографической проблемы современности. МИР (Модернизация. Инновации. Развитие). 2015. Т. 6. № 4. С. 375–379

7. Шелестов Д.К. Демография: История и современность.- М.1983г. 21-34 с.

8. Бўриева М. Демография асослари. – Т.,, 2001-й. 12-13-б

9. www.un.org/ru/global-issues/population

10. www.worldometers.info

11. www.stat.uz